

Agnieszka Becla

POSTRZEGANIE PROBLEMATYKI ŚRODOWISKOWEJ W FUNKCJONOWANIU MAŁYCH I ŚREDNICH PRZEDSIĘBIORSTW W POLSCE – WYBRANE ASPEKTY

1. Uwagi wstępne.

Identyfikacja pojęcia małego i średniego przedsiębiorstwa

Współczesność tworzy przed oczami zwykłego człowieka i aparatem badawczym naukowców niezwykle złożony obraz. Z jednej strony nadaje globalny wymiar procesom ekonomicznym i społecznym oraz kulturowym, generując przy okazji globalne problemy i zagrożenie, megatrendy i oczekiwania. Z drugiej strony pokazuje, jak ważny jest wymiar mikro, lokalny w naszym najbliższym otoczeniu, na poziomie przedsiębiorstwa czy rodziny. Nie można się dziwić, że poszukuje się i rozmaitych metod i narzędzi kształtowania istniejących tu zjawisk czy procesów i próbuje je wdrożyć.

Małe i średnie przedsiębiorstwa odgrywają w gospodarce współczesnego świata niezwykle istotną rolę. Świadczą o tym dwa podstawowe wskaźniki makroekonomiczne (produkt krajowy brutto oraz udział w rynku pracy) oraz jedna charakterystyka rynkowa (mobilność i zdolność konkurencyjna). Przedsiębiorstwa te zapewniają większości rozwiniętych gospodarek od połowy do 3/4 produktu krajowego brutto. Jeszcze ważniejsza jest ich rola w tworzeniu trwałych i przejściowych miejsc pracy (60-85%). Rola małych i średnich przedsiębiorstw wiąże się jeszcze z ich mobilnością (elastycznością) rynkową oraz zdolnością do konkurencji.

Ta szczególna rola małych i średnich przedsiębiorstw w gospodarce istnieje również na poziomie struktur samorządowych i społeczności lokalnych. Przedsiębiorstwa te są podstawą lokalnej gospodarki, źródłem dochodów i miejsc pracy ludności oraz źródłem dochodów samorządów. Wyrażają również poziom aktywności gospodarczej, a w połączeniu ze zdolnością do przyciągania kapitału z zewnątrz odzwierciedlają przedsiębiorczość lokalnych władz i kręgów biznesowych. Trudno być zaskoczonym, że zarówno władze centralne oraz agendy krajowe, jak i lokalne władze samorządowe są zainteresowane rozwojem sektora małej i średniej przedsiębiorczości oraz wsparciem dla tego sektora. Ma to również

odzwierciedlenie w polityce Unii Europejskiej [3]. W wyniku tego zainteresowania pojawiły się liczne formy wsparcia małej i średniej przedsiębiorczości. Znalazły one swoje odzwierciedlenie w systemie prawnoinstytucjonalnym oraz ekonomiczno-financeowym obowiązującym w Polsce od końca lat dziewięćdziesiątych XX stulecia [4].

Tabela 1. Warunki klasyfikacji małych i średnich przedsiębiorstw w Unii Europejskiej

Mikroprzedsiębiorstwo	Małe przedsiębiorstwo	Średnie przedsiębiorstwo
• zatrudnienie poniżej 10 osób • brak statusu zakładu rzemieślniczego	• zatrudnienie poniżej 50 pracowników • obrót roczny poniżej 7 mln euro • suma bilansu mniejsza niż 5 mln euro • brak uzależnienia od inwestora strategicznego (mniej niż 25% wartości)	• zatrudnienie do 250 pracowników • obroty roczne poniżej 49 mln euro • suma zestawienia bilansu mniejsza niż 25 mln euro • brak uzależnienia od inwestora strategicznego (mniej niż 25% wartości)

Źródło: opracowanie własne na podstawie literatury i aktów prawnych.

W nomenklaturze statystyczno-ekonomicznej Unii Europejskiej i w polskich przepisach prawno-ewidencyjnych wprowadzono określone kryteria pozwalające rozróżnić mikroprzedsiębiorstwa, małe przedsiębiorstwa i średnie przedsiębiorstwa. Kryteria te dotyczą:

- liczby zatrudnionych pracowników,
- wielkości rocznego obrotu,
- rozmiarów sumy bilansowej,
- udziałów zewnętrznych inwestorów.

Graniczne wielkości tych kryteriów zestawiono w tab. 1. Mieszczące się w wyznaczonych ramach przedsiębiorstwa były przedmiotem badań przeprowadzonych w latach 2000-2005, dotyczących postrzegania problematyki środowiskowej w ich funkcjonowaniu. Badania obejmowały przedsiębiorstwa zlokalizowane w całej Polsce, o różnym przedmiocie działalności – od produkcyjnych poczynając, a na usługowo-konsultingowych kończąc. Badania takie przeprowadzono również w formie uzupełniającej dla przedsiębiorstw działających w regionie wałbrzyskim. Badania miały charakter wywiadów, w ramach których właściciele, menedżerowie lub odpowiednio delegowani pracownicy odpowiadali na pytania z zakresu identyfikacji problemów środowiskowych, poziomu świadomości potrzeby działań proekologicznych oraz oceny wpływu działań proekologicznych na funkcjonowanie małych i średnich przedsiębiorstw. Przedmiotem poniższego opracowania jest krótka prezentacja wniosków z tych badań, bez szczegółowej prezentacji struktury odpowiedzi na poszczególne pytania¹

¹ Wyniki badań nie zostały opracowane w formie raportu finalnego czy zwartych publikacji. Mają postać materiału pierwotnego.

2. Ogólna ocena sytuacji ekonomiczno-finansowej i społecznej małych i średnich przedsiębiorstw

Zainteresowanie małymi i średnimi przedsiębiorstwami nie maleje, ponieważ są one traktowane jako podstawowy komponent gospodarki polskiej. Ten sposób traktowania takich podmiotów uzasadniony jest wieloma wskaźnikami ekonomiczno-finansowymi, cechami oraz deklaracjami światopoglądowymi. Do pierwszej grupy zalicza się m.in. udział małych i średnich przedsiębiorstw w tworzeniu miejsc pracy, w tworzeniu produktu narodowego brutto czy przychodów podatkowo-opłatowych sektora publicznego. Do pożądaných z punktu widzenia całej gospodarki cech sektora małych i średnich przedsiębiorstw zalicza się elastyczność rynkową takich podmiotów, zdolność do podejmowania nowych wyzwań i walki konkurencyjnej. Deklaracje światopoglądowe dotyczą natomiast wolności podejmowania działalności gospodarczej przejawiającej się w postaci prawa zakładania własnych przedsiębiorstw, co jest jednym z najbardziej elementarnych założeń liberalizmu, a zwłaszcza liberalizmu gospodarczego [1, rozdz. X].

W wielu badaniach socjologiczno-ekonomicznych próbuje się identyfikować kondycję ekonomiczną takich podmiotów oraz formułowane przez nie oczekiwania, które, zdaniem analityków, w zasadniczy sposób wpływają na kształtowanie się koniunktury gospodarczej.

W większości prowadzonych badań formułowane są zbliżone wnioski końcowe². Po pierwsze, rozpoczęcie działalności gospodarczej w warunkach polskich rozwiązań prawnych jest dość łatwe, zwłaszcza w dużych miastach. Podstawowe problemy utrudniające proces rozpoczęcia działalności gospodarczej to brak kapitału, biurokracja i niekompetencja urzędników. Te ostatnie elementy wymagają rozwiązań makroekonomicznych oraz odpolitycznienia stanowisk urzędniczych na szczeblu gminnego samorządu terytorialnego.

Po drugie, właściwe prowadzenie działalności gospodarczej jest znacznie trudniejsze niż jej uruchomienie. Problemy w tym zakresie respondenci łączą z recesją, trudną sytuacją ekonomiczną kraju, trudnościami utrzymania płynności finansowej i wzrostem konkurencji. Przyczyn takich nie upatruje się natomiast w niedostatku wiedzy czy umiejętności samych przedsiębiorców (niski poziom samokrytycyzmu). Jest to jedno z największych zagrożeń dla właściwego rozwoju małej i średniej przedsiębiorczości, dlatego konieczna jest stała edukacja ekonomiczna całego społeczeństwa, z którego przecież wywodzą się przedsiębiorcy różnego szczebla.

Po trzecie, małe i średnie przedsiębiorstwa obawiają się wzrostu konkurencji. Napływ tanich usług i towarów z zagranicy zwiększa przede wszystkim konku-

² Wnioski te są efektem realizacji projektu „Misja gospodarcza dla przedstawicieli biznesu oraz samorządów lokalnych miast partnerskich Świdnicy (Polska) i Nizyna (Ukraina)”, Świdnica 2003, finansowanego ze środków Inicjatywy Współpracy Polsko-Amerykańsko-Ukraińskiej PAUCI i USAID.

rencję cenową, co prowadzi do upadłości i likwidacji wielu małych podmiotów gospodarczych. Pewne obawy wzbudza również narastająca konieczność posiadania atestów, licencji czy certyfikatów. Strach przed ostrą konkurencją ze strony niepolskich podmiotów gospodarczych wynika zarówno ze słabej znajomości umiejętności potencjalnych konkurentów, jak i nie deklarowanych (ukrywanych), ale uświadamianych sobie ocen własnych możliwości oraz przekonań związanych z funkcjonowaniem onnipotentnego opiekuńczego państwa socjalistycznego.

Po czwarte, integracja, zdaniem części respondentów, niesie również określone korzyści. Wiązą się one z otwarciem rynku, likwidacją ceł, zwiększeniem popytu, rozwojem branży, poprawą koniunktury, napływem kapitału czy możliwością działania na zagranicznych rynkach i pracy za granicą. Nadzieje te stanowią swoistą socjologiczną przeciwwagę wcześniej przedstawionych zagrożeń i często nie mają większego uzasadnienia w wiedzy. Są także efektem prostej, jednostronnej medialnej propagandy realizowanej przez ośrodki polityczne.

Po piąte, przedsiębiorcy polscy charakteryzują się dużą niecierpliwością i brakiem realizmu w ocenie sytuacji rynkowo-gospodarczej. Większość z nich oczekuje, że zwrot nakładów inwestycyjnych na uruchomienie działalności gospodarczej powinien nastąpić w ciągu pierwszego roku, najpóźniej dwóch lat funkcjonowania. Niecierpliwość tę można wytłumaczyć. W społeczeństwie polskim tradycje wielopokoleniowych przedsiębiorstw (form działalności gospodarczej) praktycznie nie istnieją, ponieważ zostały przerwane na prawie pół wieku po II wojnie światowej. Także tworzone w sposób niezgodny z prawem, a nagłaśniane medialnie fortuny wywołują swoistą chęć odniesienia podobnego sukcesu. Ponadto, dążenie do poprawy własnej materialnej sytuacji i wzorce przynoszone z Europy Zachodniej dodatkowo pogłębiają ową niecierpliwość i „głód” szybkiego sukcesu finansowego, wyrażonego we własnej konsumpcji.

Po szóste, dość charakterystyczna jest również struktura wydatkowania środków finansowych. Oprócz wydatków, na ogólnie pojmowany rozwój firmy, zakup sprzętu biurowego, zakup maszyn czy reklama, duży jest udział wydatków na potrzeby właściciela i jego rodziny czy zakup samochodu. Mniej podmiotów przeznacza natomiast swoje środki na tak istotne przedsięwzięcia, jak: doskonalenie produktu, szkolenie kadry czy zakup nowych technologii. Jest to także wyraz niedostatecznej wiedzy, umiejętności i kultury menedżerskiej rodzimych przedsiębiorców.

Po siódme, niewiele małych i średnich przedsiębiorstw prowadzi badania rynku bądź korzysta z nich. Informacje o rynku czerpane są przede wszystkim z obserwacji konkurencji, opinii klientów czy środków masowego przekazu. Znacznie rzadziej są to takie źródła, jak: prasa fachowa, własne badania, raporty naukowe lub raporty przygotowane przez odpowiednie firmy specjalistyczne. Te zjawiska także będą musiały się zmianać wraz z rozwojem sektora małej i średniej przedsiębiorczości oraz włączaniem polskiej gospodarki do jednolitego rynku europejskiego.

Po ósme, niewielki odsetek małych i średnich przedsiębiorstw posiada własne bądź nabyte odpłatnie patenty, znaki towarowe czy certyfikaty. Zmiany w tym zakresie wiązać się będą, z jednej strony, z konkurencją rynkową, z drugiej – ze zmianą postaw konsumentów (klientów), którzy częściej będą zwracać uwagę na takie elementy i formy rywalizacji rynkowej.

Po dziewiąte, podstawową część kadry małych i średnich przedsiębiorstw stanowią osoby z wykształceniem średnim technicznym i średnim ogólnokształcącym. Podobnie jest z wykształceniem właścicieli tych firm. Problem wykształcenia kadry przedsiębiorców i menedżerów nie musi bezpośrednio wiązać się z ich umiejętnościami organizatorskimi czy kierowniczymi. Bez wątpienia jednak lepsze wykształcenie rozszerza możliwości intelektualne człowieka, czyniąc procesy myślowe i decyzyjne elastyczniejszymi, skuteczniejszymi i zgodnymi z przeobrażeniami cywilizacyjnymi współczesności. A to zapewnia większe sukcesy gospodarcze.

3. Wybrane problemy proekologicznego funkcjonowania przedsiębiorstwa

Podjmując problematykę środowiskowego zarządzania przedsiębiorstwem czy szerzej środowiskowych uwarunkowań funkcjonowania firmy, trzeba wyróżnić kilka podstawowych płaszczyzn problemowych. Można je sformułować następująco:

- 1) nowy ekologiczny obraz przedsiębiorstwa;
- 2) identyfikacja środowiskowych uwarunkowań funkcjonowania firmy wraz z identyfikacją otoczenia;
- 3) określenie istotnych środowiskowo dziedzin działania przedsiębiorstwa;
- 4) proekologiczne kierowanie firmą (ekologicznie świadome kierownictwo) [2, rozdz. III.1].

Przystępując do odpowiedzi na pytanie na czym ma polegać środowiskowe zarządzanie firmą, trzeba sprecyzować samo pojęcie takiego zarządzania. W tradycyjnie rozumianej teorii organizacji i zarządzania przedsiębiorstwo jest traktowane jako organizacja, będąca elementem struktury gospodarki, której działalność produkcyjna podporządkowana jest kryterium zysku. Ekologiczne ujęcie pojęcia „przedsiębiorstwo” wykracza daleko poza takie podejście. Przedsiębiorstwo, które nie przestaje być istotnym elementem procesów ekonomicznych i całokształtu życia gospodarczego, jest również elementem składowym naturalnych cykli obiegu materii, pobierając ją do procesu wytwórczego i przekazując w postaci produktów oraz zanieczyszczeń do środowiska społecznego i przyrodniczego. Tradycyjnie rozumiane przedsiębiorstwo jako podsystem ekonomiczny obejmuje podstawowe czynniki produkcji: pracę, kapitał i wiedzę (*know-how*) po stronie nakładów oraz produkty, jako efekt ich transformacji, po stronie wyników.

W ujęciu ekologicznym takie ujęcie jest niewystarczające. Po stronie nakładów, obok czynników tradycyjnych – pracy, kapitału i wiedzy – pojawiają się zasoby przyrodnicze, pojmowane nie tylko jako surowce mineralne czy nośniki energii, ale także jako przestrzeń geograficzna i zdolność asymilacyjna środowiska przyrodniczego. Ten ostatni element jest traktowany na poziomie firmy jako posiadane przez nią prawo do emisji określonych zanieczyszczeń. Po stronie wyników, oprócz tradycyjnych produktów, pojawiają się zanieczyszczenia (nieużyteczne elementy procesów produkcji) i odpady (pozostałości procesu produkcji dające się wykorzystać) oraz ryzyko wywoływane działalnością produkcyjną i użytkowaniem produktów wytwarzanych przez przedsiębiorstwo. Wszystkie te elementy nabierają odpowiedniego znaczenia i muszą być zarządzane.

Drugim problemem, który nie istnieje w tradycyjnej teorii przedsiębiorstwa i zarządzania nim, wiąże się z zakresem analizy. W podejściu tradycyjnym, podejmując zagadnienie tworzenia produktu (wartości), zajmowano się jedynie wewnątrzzakładowymi fazami tego procesu, przebiegającymi w przedsiębiorstwie. Poza zakresem analizy pozostawała faza pozyskiwania surowców, energii czy wytwarzania półproduktów. Nie badano również faz następujących po wytworzeniu produktu, związanych z dystrybucją, konsumpcją i utylizacją pozostałości produktu. Ze środowiskowego punktu widzenia podejście takie okazuje się niewystarczające, ponieważ znaczna część problemów ujawnia się w fazach przed- i poprodukcyjnych. Pozostawienie ich poza zasięgiem zainteresowania kadry kierowniczej firmy nie tylko generuje dodatkowe koszty ponoszone przez społeczeństwo, związane z likwidacją środowiskowych skutków przygotowywania produkcji i konsumowania jej efektów, lecz także stwarza niebezpieczeństwo powstania nieprzewidywalnych na szczeblu firmy barier środowiskowych. Nowoczesne, środowiskowe podejście do zarządzania firmą wymaga rozszerzenia horyzontu analizy i objęcia nią całego cyklu życia produktu.

Potrzeba rozszerzonej analizy cyklu życia własnych produktów jest szczególnie istotna wtedy, gdy władza ustawodawcza oraz instytucje (organizacje) reprezentujące środowiska konsumenckie koncentrują swoje przedsięwzięcia na całości oddziaływania produktu na środowisko przyrodnicze. Producent (firma) staje wówczas przed dwojakiego rodzaju wyzwaniami. Pierwszy rodzaj dotyczy oddziaływania procesu produkcji na środowisko przyrodnicze, które podlega restrykcjom prawno-ekonomicznym. Drugi natomiast jest związany z koniecznością utrzymania pozycji rynkowej, warunkującej możliwość zbywania produktu (popytu). Z tego powodu współczesne firmy nie mogą sobie pozwolić na utratę ekologicznego *image*.

Problemy pojawiające się w fazie przed- i poprodukcyjnej stają się koniecznym elementem zainteresowania kierownictwa przedsiębiorstwa. Analiza pełnego cyklu życia produktu stwarza możliwości rozpoznania zarówno ryzyka oraz zagrożeń, jak i szans. To natomiast prowadzi ku strategiom opartym na kooperacji, w ramach których przedsiębiorstwo wiąże się wspólnymi celami z podmiotami

działającymi w sferze handlu, konsumentami, producentami i dostarczycielami surowców oraz półproduktów czy firmami utylizacyjnymi.

Dostrzeżenie tych problemów pozwala na opracowanie ram warunkujących środowiskowe zarządzanie firmą. Mają one co najmniej cztery wymiary: 1) ekologiczny, 2) społeczny, 3) prawno-polityczny, 4) ekonomiczno-rynkowy. Każdy wymiar wyznacza inne zależności problemowe i odmienne kryteria sukcesu (skutecznej i efektywnej realizacji).

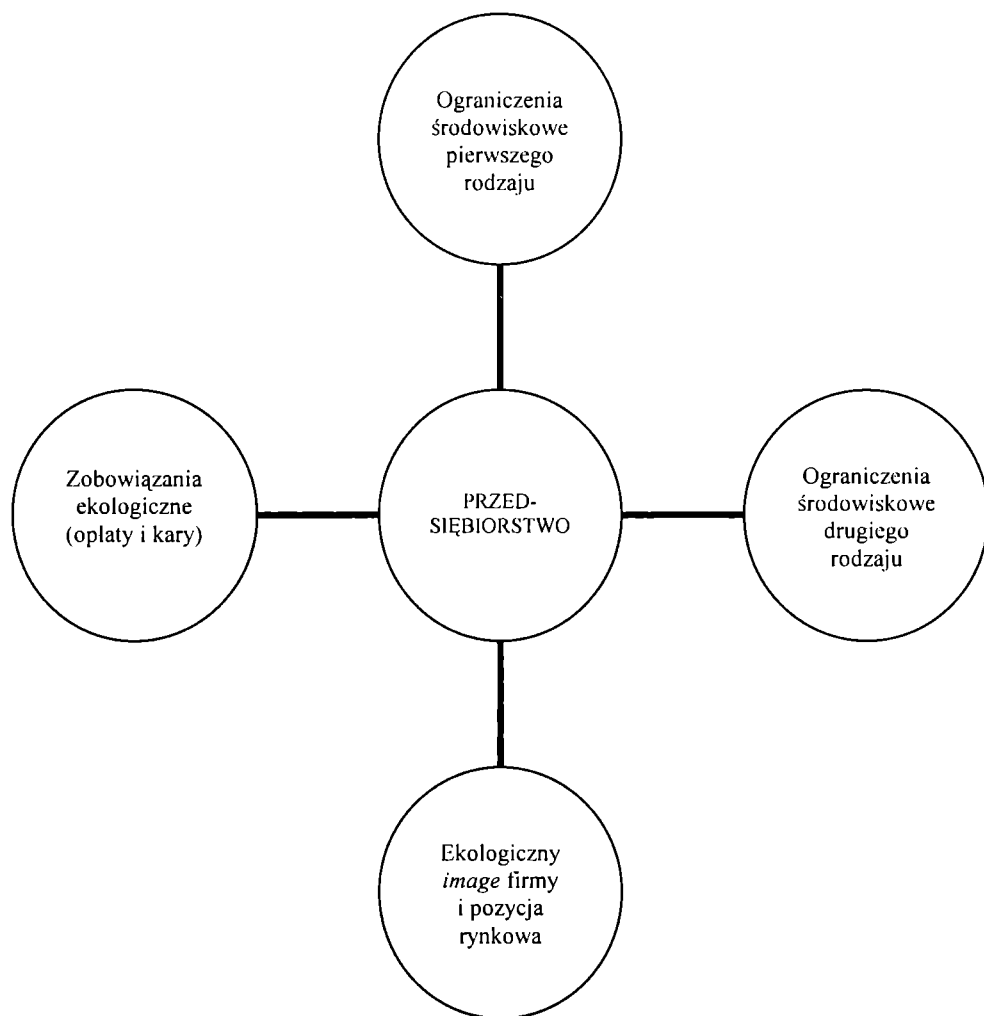
W wymiarze ekologicznym chodzi o takie formy zarządzania, które będą spełniać postulat minimalizacji zużycia zasobów naturalnych – od surowców mineralnych i nośników energii poczynając, przez przestrzeń geograficzną, a na zdolności asymilacyjnej ekosystemów kończąc. Kryterium wyznaczającym poziom sukcesu jest wydajność ekologiczna działań przedsiębiorstwa.

Wymiar społeczny uwzględnia przede wszystkim problem zapewnienia akceptacji oraz legitymizacji wśród ważnych i opiniotwórczych grup społecznych. Chodzi tu przede wszystkim o środki masowego przekazu, organizacje ekologiczne i społeczne oraz najbardziej aktywne grupy ludności, ponieważ ich siła polega na dużych możliwościach mobilizacji środków nacisku. Można to osiągnąć w postaci odpowiedniego *image* firmy, który wyraża społeczną akceptację przedsiębiorstwa i jego działań przez najbardziej opiniotwórcze grupy.

W wymiarze prawno-politycznym dominującą pozycję zajmuje funkcjonowanie zgodne z obowiązującymi przepisami prawnymi, w tym dotyczącymi ochrony środowiska przyrodniczego oraz wypełnianie norm środowiskowych. Ponadto firma musi także odgrywać aktywną rolę w kreowaniu warunków prawno-politycznych przyszłego działania przedsiębiorstw, co nie oznacza lobbingu prowadzącego do ograniczenia uregulowań ochronnych. Działająca z ekologiczną perspektywą firma zdaje sobie sprawę z faktu, że system ochrony środowiska przyrodniczego ma za zadanie ograniczenie tempa generowania barier środowiskowych, a nie utrudnienie działalności podmiotów gospodarujących. Koszty prewencji są z reguły mniejsze niż koszty restytucji zdegradowanych komponentów środowiska, w wymiarze zarówno globalnym, jak i marginalnym. Kryterium sukcesu w tym wymiarze jest polityczna legitymizacja działania.

Wymiar ekonomiczno-rynkowy widoczny jest przede wszystkim w zwiększających się kosztach likwidacji szkód, utylizacji odpadów i ograniczania skutków ryzyka. Wiąże się także ze zmieniającymi się wymaganiami wobec ekologicznych właściwości produktów i z koniecznością dostosowania się do nich. Nie bez znaczenia jest także ewolucja oczekiwań współpracowników firmy – zaopatrzeniowców, kooperantów i odbiorców produktu. Sprostanie tym wyzwaniom oznacza nie tylko efektywne przystosowanie się do wymogów i norm środowiskowych, ale także stworzenie systemu innowacji ekologicznych wewnątrz firmy. Kryterium sukcesu w tym wymiarze zarządzania firmą jest efektywność (wydajność) ekonomiczna przedsięwzięć proekologicznych oraz efektywność ekonomiczna całości działań podejmowanych przez firmę, w wymiarze zarówno operacyjnym, jak i strategicznym.

Przedsiębiorstwo funkcjonujące w ramach gospodarki rynkowej podlega zarówno tradycyjnym, znanym od kilkudziesięciu czy kilkunastu lat, jak i współczesnym uwarunkowaniom środowiskowym. Ograniczenia tradycyjne to przede wszystkim bariery środowiskowe pierwszego i drugiego rodzaju. Współczesne uwarunkowania związane są natomiast głównie z ekologicznym *image* firmy i zobowiązaniami, jakie każde działające przedsiębiorstwo ma z tytułu użytkowania środowiska przyrodniczego.

Rys. 1. Uwarunkowania ekologiczne firmy w gospodarce rynkowej

Źródło: opracowano na podstawie [2].

Ograniczenia środowiskowe pierwszego rodzaju łączą się z surowcami i energią wykorzystywanymi w procesach produkcji. Są one bardzo istotnym elementem kształtującym działanie/rozwój firmy. Ich występowanie łączy się przede wszystkim z rzadkością poszczególnych surowców i nośników energii, co musi oznaczać konkurowanie o dostęp do nich z innymi podmiotami gospodarującymi. Rzadkość występowania poszczególnych surowców i nośników energii w warunkach gospodarki rynkowej musi prowadzić do racjonalizacji ich użytkowania wewnątrz firmy. Żaden podmiot gospodarczy, funkcjonujący w ramach rynkowego mechanizmu konkurencji, nie może w dłuższym okresie pozwolić sobie na nieefektywne funkcjonowanie w tym zakresie, wyrażające się np. w marnotrawnym wykorzystywaniu surowców i energii. Jedynym kierunkiem możliwym do wybrania przez działającą w warunkach konkurencji firmę jest stała racjonalizacja polegająca na wprowadzaniu rozwiązań oszczędzających koszty. Łączą się one z postępem technicznym i organizacyjnym, również oszczędzającym zasoby środowiska przyrodniczego.

Inaczej jest w przypadku gospodarki zmonopolizowanej lub sterowanej centralnie. Monopol, ze względu na swoją pozycję rynkową, może pozwolić sobie na nieracjonalność (w takim zakresie, na jaki pozwalają mu ograniczenia przyrodnicze w obfitości danego zasobu) wykorzystania surowców i energii. Pozycja ta daje mu możliwość włączenia dodatkowych kosztów w cenę wyrobu, który będzie nabywany przez konsumentów nie mających możliwości wyboru innego producenta czy wyboru dóbr substytucyjnych.

Druga grupa uwarunkowań ekologicznych (ograniczenia środowiskowe drugiego rodzaju) łączy się z koniecznością wykorzystywania asymilacyjnej pojemności środowiska przyrodniczego. Każda działalność produkcyjna polegająca na transformacji (przekształcaniu) czynników produkcji, w tym surowców i energii, w produkty/usługi generuje dodatkowe substancje, które z punktu widzenia środowiska są zanieczyszczeniami. Wielkość i rodzaj tych zanieczyszczeń związane są z rodzajem prowadzonej działalności, a także z obowiązywaniem w przyrodzie prawa zachowania masy-energii. Zgodnie z nim masa materii stanowiącej wejście procesu produkcyjnego (*input*) musi być równa masie opuszczającej go. Opuszczające proces produkcji zanieczyszczenia stanowią obciążenie dla środowiska. Ich znaczenie jest związane z rodzajem substancji, ich uciążliwością i rozmiarami emisji. Tego typu bariera pojawia się dla przedsiębiorstwa, gdy istnieje system ochrony pojemności asymilacyjnej środowiska i ograniczania dostępu do korzystania z niej. Z punktu widzenia ekonomiki ochrony środowiska ograniczenie środowiskowe drugiego rodzaju związane jest z faktem istnienia prawno-ekonomicznego mechanizmu internalizacji kosztów środowiskowych efektów zewnętrznych. Zjawisko to oznacza sytuację, w której efektywność produkcji w jednym przedsiębiorstwie zależy od zachowania innego przedsiębiorstwa przy spełnieniu trzech założeń:

- 1) relacja ta nie znajduje wyrazu w transakcjach kupna-sprzedaży między powiązаныmi firmami, ma charakter pozarynkowy,
- 2) przedsiębiorstwo uzależnione nie jest w stanie wpływać na drugą stronę,

3) uzależnienie nie jest wynikiem walki konkurencyjnej i nie wynika ze złej woli jednej ze stron. Najczęściej wymienianym przykładem tego typu efektów zewnętrznych jest oddziaływanie na drugą stronę przez degradację komponentów środowiska przyrodniczego, które stanowią dla niej istotny czynnik produkcji lub czynnik decydujący o jej sytuacji rynkowej.

W rozwiniętej gospodarce rynkowej ograniczenia drugiego rodzaju generują bezpośrednio bieżące zobowiązania (opłaty) firmy za prawo do korzystania z pojemności asymilacyjnej środowiska lub kary za jego brak czy przekraczanie wyznaczonych norm (standardów). Zobowiązania za prawo do korzystania z pojemności asymilacyjnej lub inaczej za prawo do emitowania określonych zanieczyszczeń mogą przybrać postać opłat (podatków), opłat kompensacyjnych, zbywalnych praw emisji czy kar za naruszanie przepisów ochrony środowiska.

Dodatkowe, współczesne ograniczenia ekologiczne generowane są przez czynniki społeczno-świadomościowe, zwłaszcza wzrastający poziom świadomości ekologicznej społeczeństwa wyrażający się w zmianach preferencji konsumenckich. Zmiany te idą przede wszystkim w kierunku wzrostu popytu na dobra firm, które starają się w swojej działalności minimalizować negatywne oddziaływania środowiskowe, zarówno przez ograniczanie emisji zanieczyszczeń, wzrost racjonalności wykorzystania surowców oraz nośników energii, jak i rozszerzanie produkcji dóbr ekologicznych, połączone z osiąganiem znaków ekologicznych na te dobra (ekoznakowanie). Tego typu przedsięwzięcia, połączone z odpowiednią promocją i marketingiem, tworzą ekologiczny *image* firmy. Problem takiego obrazu (odbioru) przedsiębiorstwa staje się coraz poważniejszy zarówno w krótko- jak i długofalowej strategii rozwoju. *Image* ekologiczny stanowi poważny czynnik umocnienia lub utraty pozycji rynkowej firmy. Siła oddziaływania konsumenckich grup nacisku, swoistej ekologicznej „mody” czy polityczna nośność haseł ekologicznych coraz silniej modyfikują bieżące rynkowe zachowania, jak i strategie długofalowe.

Koncepcja świadomego zarządzania środowiskowego wymaga zarówno bazy regulacyjnej na poziomie wykonawczym, jak i odpowiednich idei oraz koncepcji na poziomie kierownictwa. Wymagania te można połączyć w postaci zintegrowanej ogólnej koncepcji środowiskowego zarządzania firmą, która pozwoli na podejmowanie właściwych decyzji i skuteczne realizowanie ich na czterech podstawowych płaszczyznach działania: 1) operacyjnej, 2) strategicznej, 3) polityki przedsiębiorstwa, 4) regulacji ustrojowej.

Na płaszczyźnie operacyjnej pierwszoplanowe jest przygotowanie i zastosowanie działań w optymalny sposób chroniących zasoby środowiska przyrodniczego. Na płaszczyźnie strategicznej problem dotyczy przede wszystkim rozbudowy systemu innowacji ekologicznych wewnątrz firmy, który zagwarantuje, że w przyszłości będzie ona „efektywna” ekologicznie. System taki powinien z jednej strony zmniejszać ryzyko ekologiczne, z drugiej – rozbudowywać i umacniać elementy prowadzące do osiągnięcia korzyści i sukcesu. Pierwszy plan płaszczyzny polityki firmy tworzy zabezpieczenie wiarygodności u grup mających najsilniejszy

wpływ na przedsiębiorstwo. Istotne elementy tworzą także płaszczyznę regulacji ustrojowej. Wszelkie realizowane w państwie działania polityczne powinny zmierzać ku przekształceniu gospodarki rynkowej w społeczną, ekologiczną gospodarkę rynkową. Należy w tym celu rozszerzyć środowiskowo prawidłowo nakreślone ramy funkcjonowania, wewnątrz których firmy spełniają kryteria efektywności ekonomicznej i skuteczności ekologicznej. Ekologicznie świadome kierowanie przedsiębiorstwem obejmuje także odpowiednią współodpowiedzialność za dalszy ekologiczny rozwój warunków ramowych gospodarki rynkowej.

Na każdej z tych płaszczyzn trzeba zarówno podejmować odpowiednie decyzje oraz działania, jak i konstruować (wykorzystywać) właściwe instrumenty wspierające. Zmierza to do wprowadzania środowiskowych systemów zarządzania w postaci systemów informacyjno-decyzyjno-kontrolnych. Tego typu systemy służą do stopniowej konkretyzacji celów oraz środków na płaszczyźnie normatywnej, strategicznej i operacyjnej.

Na płaszczyźnie normatywnej należy zapewnić akceptację i wiarygodność wśród ważnych grup wpływających na przedsiębiorstwo. Tego typu ustalenie polityki ekologicznej odbywa się najczęściej przez określenie ekologicznego *image* firmy oraz sprecyzowanie pozycji firmy wobec wyzwań środowiskowych. Na płaszczyźnie strategicznej wykorzystuje się różnorodne podejścia, aby zidentyfikować środowiskowe uwarunkowania funkcjonowania firmy. W tworzeniu ekologicznych strategii firmy należy kierować się przesłanką, zgodnie z którą zmierza się do integracji celów środowiskowych z tradycyjnie pojmowanymi celami ekonomicznymi i społecznymi przedsiębiorstwa. W ten sposób cele środowiskowe staną się normalnymi składnikami kierowania przedsiębiorstwem. Na płaszczyźnie operacyjnej przygotowuje się i wdraża odpowiednie rozwiązania (środki). Należą do nich m.in.: rachunek przepływu materiałów, rachunek przepływu energii, ewidencja odpadów, ale także środowiskowe wskaźniki oraz czynniki, dzięki którym jest mierzona i kontrolowana ekologiczna wydajność działań.

Ekologiczne zarządzanie firmą nie będzie w najbliższej przyszłości stanowić „epizodycznego, modnego” rozwiązania w zakresie kierowania tą grupą podmiotów gospodarczych. Jego rozwój jest umocowany przez dwie co najmniej przyczyny obserwowane we współczesnym świecie. Pierwszą są wyzwania stawiane przez środowisko przyrodnicze poddane coraz silniejszej antropogennej presji. Drugą stanowi zwiększająca się świadomość społeczna konieczności ochrony zasobów tego środowiska, wyrażająca się w coraz większym poparciu dla strategii ekorozwoju.

W ramach rozwijającego się ekologicznego zarządzania firmą uwzględnia się m.in.:

- filozoficzne, etyczne i aksjologiczne uwarunkowania takiego zarządzania,
- uwarunkowania natury ekonomicznej, prawnej i społeczno-politycznej,
- wymagania strategii ekorozwoju,
- ekologiczne uwarunkowania funkcjonowania firmy tkwiące w jej otoczeniu,
- strukturalno-funkcjonalne elementy tworzące wnętrze firmy.

Ekologiczne zarządzanie przedsiębiorstwem stanowi jeden z najnowszych kierunków w teorii organizacji i zarządzania, przeżywający największy rozwój od początku lat dziewięćdziesiątych. Mimo wielu interesujących rozwiązań i propozycji wypracowanych w jego ramach nadal znaczna część podstawowych problemów pozostaje bez jednoznacznego rozwiązania. W połączeniu z potrzebami w tym zakresie daje to szanse dalszego rozwoju tego podejścia.

4. Problem identyfikacji problemów środowiskowych w polskich przedsiębiorstwach w świetle badań empirycznych

4.1. Poziom i sposób identyfikacji problemów środowiskowych w małych i średnich przedsiębiorstwach

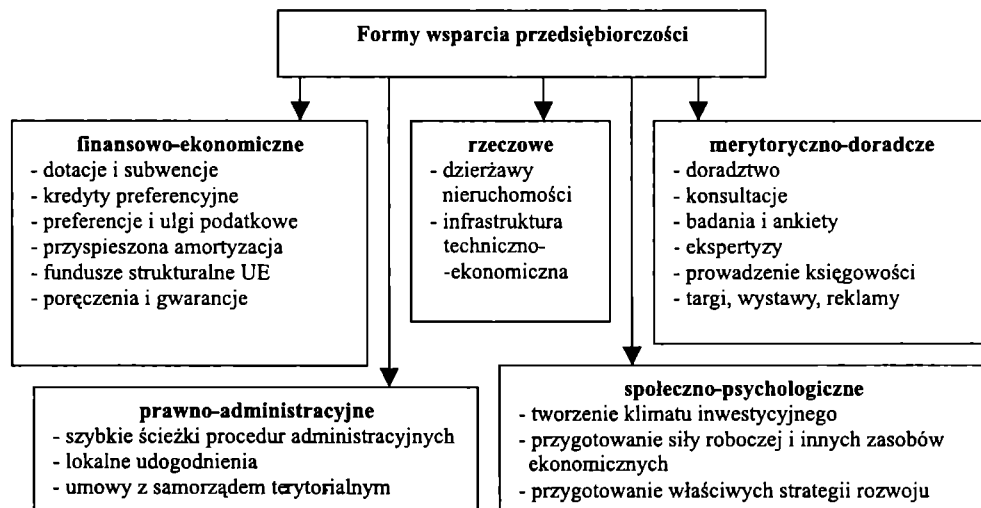
Przeprowadzone badania empiryczne pokazują, że w małych i średnich przedsiębiorstwach istnieje umiejętność identyfikowania zagrożeń ekologicznych w otoczeniu podmiotu. Największe znaczenie przypisywano problemom środowiskowym generowanym przez transport samochodowy, przez nielegalną depozycję odpadów oraz emisję zanieczyszczeń powietrza pochodzących z przemysłu. Problemy te były identyfikowane jako efekty zewnętrzne, uciążliwości pochodzące z innych, niż małe i średnie przedsiębiorstwa, źródeł. Najczęściej sugerowano inne sektory gospodarki, wielkie przedsiębiorstwa, sektor komunalno-bytowy lub źródła zagraniczne.

Badania pokazały, że na poziomie małych i średnich przedsiębiorstw nie rozpoznaje się faktu, iż one same mają istotny wpływ na środowisko przyrodnicze, zarówno jako źródło problemów ekologicznych, jak i jako odbiorca barier ekologicznych. Zaledwie 1/3 małych i średnich przedsiębiorstw wiąże ze swoją działalnością gospodarczą problemy ekologiczne. Najczęściej dotyczy to kwestii związanych z wykorzystywaniem energii, emisją odpadów stałych, zwłaszcza jeżeli miały one charakter odpadów niebezpiecznych, oraz zrzutu ścieków do wód powierzchniowych. Te formy korzystania z zasobów środowiska przyrodniczego i jego zdolności asymilacyjnej są odczuwane w wymiarze finansowym, ponieważ generują konieczność ponoszenia opłat. Opłaty te traktowane są jako istotne obciążenie małych i średnich przedsiębiorstw, sięgające kilkunastu procent kosztów, w zależności od charakteru działalności gospodarczej danego podmiotu. Jest to właściwie jedyny powód, dla którego problemy ekologiczne identyfikuje się z małymi i średnimi przedsiębiorstwami. Przedstawiciele tych podmiotów nie utożsamiają skali i form negatywnych antropogenicznych oddziaływań środowiskowych z działalnością małych i średnich przedsiębiorstw. Nie kojarzy się bowiem faktu, że podmioty te oddziałują jednostkowo w niewielkim zakresie, ale ich liczba potęguje skalę oddziaływania. Podobnie jest w przypadku gospodarstw domowych.

4.2. Poziom świadomości potrzeby działań proekologicznych i możliwości ich wsparcia

Na poziomie małych i średnich przedsiębiorstw dostrzega się możliwości prowadzenia działań korzystnych dla środowiska przyrodniczego, które są właściwe dla samego podmiotu gospodarczego. Dotyczą one przede wszystkim zakupu nowych lub modernizacji posiadanych urządzeń czy technologii, oszczędzania energii i wody, remontów budynków, zwłaszcza w zakresie termoizolacji oraz infrastruktury. Właściciele oraz menedżerowie małych i średnich przedsiębiorstw nie są przeciwni realizacji takich przedsięwzięć. Niepodejmowanie ich tłumaczy się najczęściej brakiem dostępnych źródeł finansowych. Wiedza w tym zakresie jest niewystarczająca. Przedstawiciele małych i średnich przedsiębiorstw nie potrafili zidentyfikować różnych grup wsparcia ich działalności ze strony podmiotów zewnętrznych. A form tych jest wiele (rys. 2). Możemy je podzielić na kilka podstawowych grup:

- finansowo-ekonomiczne,
- rzeczowe,
- merytoryczno-doradcze,
- prawno-administracyjne,
- społeczno-psychologiczne.

Rys. 2. Formy wsparcia małej i średniej przedsiębiorczości

Źródło: opracowanie własne.

Nie potrafili również zidentyfikować głównych zewnętrznych źródeł wsparcia finansowego. Najczęściej przywoływano bliżej nie znane środki unijne, czasami dotacje budżetowe i kredyty bankowe. Wiele źródeł finansowych nie jest dobrze

znanych. Małe i średnie przedsiębiorstwa nie potrafią także zidentyfikować konsekwencji korzystania z takich źródeł, ani dla warunków działania podmiotu, w tym oddziaływań ekologicznych, ani dla jego sytuacji ekonomiczno-finansowej. Nieznanymi pojęciami są inżynieria finansowa czy montaż finansowy oraz możliwości ich wykorzystania na poziomie małych i średnich przedsiębiorstw.

4.3. Wpływ działań proekologicznych na funkcjonowanie małych i średnich przedsiębiorstw

Ciekawe wnioski pojawiają się również, kiedy analizujemy odpowiedzi na pytania dotyczące skutków działań proekologicznych na funkcjonowanie małych i średnich przedsiębiorstw. Podstawowym wskaźnikiem obrazującym znaczenie działań proekologicznych w danym przedsiębiorstwie jest udział wydatków na ochronę środowiska przyrodniczego w kosztach firmy. Podstawowa część tych podmiotów (ok. 70%) deklaruje, że stanowią one ok. 3% kosztów firmy. Znaczna jest też grupa z przedziału poniżej 3% (ok. 20% badanych podmiotów). Niewiele podmiotów (mniej niż 10%) ocenia, że takie koszty nie przekraczają kilkanastu procent. Ciekawe może być również spostrzeżenie, że respondenci nie potrafili poprawnie identyfikować tych pozycji kosztów, które wiązały się ze środowiskowym wymiarem funkcjonowania małych i średnich przedsiębiorstw. Wiedza w tym zakresie pozostawia wiele do życzenia. Jest to szczególnie widoczne na poziomie małych przedsiębiorstw.

Zwiększa się zainteresowanie małych i średnich przedsiębiorstw posiadaniem certyfikatu ISO 14 001. Obecnie ponad 15% małych i średnich przedsiębiorstw ma taki certyfikat. Certyfikat ten, podobnie jak w przypadku ISO 9000, traktowany jest jako konieczność wymuszona zewnętrznymi czynnikami. Czynniki te to duże przedsiębiorstwa, z którymi małe i średnie podmioty kooperują, a które wymuszają posiadanie takich certyfikatów. Zaledwie co dziesiąty badany podmiot dostrzegał pewne korzyści wynikające z posiadania takiego certyfikatu, np. dla pozycji rynkowej (konkurencyjnej) czy ekologicznego *image* firmy. Najczęściej certyfikat kojarzony jest z dodatkowymi kosztami i innymi obciążeniami.

Ponad 80% małych i średnich przedsiębiorstw deklaruje prowadzenie stałego monitoringu wydatków na energię, wodę i usuwanie odpadów. Około 40% przedsiębiorstw posiada dokument precyzujący, ich zdaniem, działania firmy wobec środowiska przyrodniczego. Dotyczy to najczęściej biznesplanu. Zastanawiający jest natomiast fakt, że te pozytywne z punktu widzenia ekologicznego *image* firmy deklarowane działania nie korelują z wiedzą tych podmiotów na temat kosztów związanych z wykorzystywaniem środowiska przyrodniczego, znajomością form zewnętrznego wsparcia proekologicznych działań małych i średnich przedsiębiorstw czy źródeł finansowania takich przedsięwzięć. Można podejrzewać, że są to deklaracje nie mające faktycznego odzwierciedlenia w tych podmiotach. Potwierdzają to dodatkowe badania w regionie wałbrzyskim oraz wyrzyw-

kowe analizy prowadzone przez studentów przygotowujących swoje prace magisterskie i licencjackie w trakcie praktyk zawodowych.

Małe i średnie przedsiębiorstwa spotykają się z różnorodnymi sugestiami i naciskami dotyczącymi działań proekologicznych. Ich źródłami są najczęściej inspektorzy ochrony środowiska (50% przypadków), organizacje proekologiczne, inspektorzy BHP, władze samorządowe oraz klienci i partnerzy handlowi. Większość małych i średnich przedsiębiorstw ocenia takie sugestie pozytywnie i stara się je uwzględniać. W dodatkowych wypowiedziach potwierdzany jest fakt, że sugestie te są uwzględniane wówczas, gdy brak reakcji na nie ze strony małych i średnich przedsiębiorstw oznacza określone negatywne konsekwencje – kary finansowe, cofnięcie koncesji czy procedury administracyjne lub sądowe. Oznacza to, że w funkcjonowaniu małych i średnich przedsiębiorstw bodźce restryktywne są silniejsze, niż świadomość ekologiczna lub oczekiwanie korzystnych efektów (zmian) dla funkcjonowania przedsiębiorstwa czy szerzej w interesie społeczeństwa.

W małych i średnich przedsiębiorstwach dostrzega się również problemy, które mogą utrudnić funkcjonowanie firmy w przyszłości. Do podstawowych zagrożeń związanych ze środowiskiem przyrodniczym, które mogą wpływać na przyszłość firmy, zalicza się:

- 1) zaostrzenie przepisów prawa środowiskowego (85% respondentów),
- 2) wzrost zanieczyszczenia środowiska przyrodniczego (73% respondentów),
- 3) składowanie, segregacja i oczyszczanie odpadów (54% respondentów),
- 4) wzrost opłat za media (51% respondentów),
- 5) niedostatki infrastrukturalne (37% respondentów).

Natomiast do najważniejszych szans rozwojowych związanych z ochroną środowiska przyrodniczego zalicza się:

- 1) wprowadzanie nowych maszyn, urządzeń i technologii (24% respondentów),
- 2) zaostrzenie przepisów prawa środowiskowego (17% respondentów),
- 3) ulgi finansowe za działalność proekologiczną (13% respondentów),
- 4) powrót do konwencjonalnych systemów budowania i tradycyjnych materiałów (11% respondentów),
- 5) wprowadzenie certyfikatów ISO 9000 oraz ISO 14 000 (8% respondentów).

Zdecydowana większość małych i średnich przedsiębiorstw podejmowała różnorodne działania proekologiczne. Dotyczyły one przede wszystkim poprawy estetyki otoczenia (ok. 79% podmiotów), zmniejszenia zużycia energii (ok. 55% podmiotów) oraz ograniczenia ilości odpadów i zmniejszenia zużycia wody (ok. 45% podmiotów). Działania te podejmowane były głównie w celu poprawienia wizerunku firmy, obniżenia kosztów i chęci poprawy stanu środowiska przyrodniczego. Niewiele było natomiast przykładów działań podejmowanych w zakresie zmian technologicznych (zmiany technologii na bardziej przyjazne dla środowiska) czy infrastrukturalnych (budowa instalacji ograniczających emisję polutantów).

Ocena konsekwencji podejmowanych działań jest dość jednoznaczna. Ponad 90% małych i średnich przedsiębiorstw ocenia je pozytywnie. Największe zyski (korzyści) przyniosły im: wprowadzenie nowych technologii przyjaznych dla środowiska przyrodniczego (jeżeli takie były wdrażane), zmniejszenie zużycia wody oraz zmniejszenie zużycia energii (przedsięwzięcia oszczędnościowe). Pozytywną ocenę uzyskały zwłaszcza te działania, które przynosiły natychmiastowe wymierne korzyści, najczęściej w postaci niższych opłat czy dodatkowych przychodów.

Pozwala to, zdaniem połowy respondentów, na planowanie dalszych działań tego typu w przyszłości. Należy przy tym zauważyć, że dotyczą one również zmniejszenia zużycia energii, ograniczenia ilości odpadów, zmniejszenia zużycia wody oraz wprowadzenia nowych technologii. Potrzebę prowadzenia takich działań tłumaczy się najczęściej koniecznością poprawy wizerunku firmy, zmniejszenia kosztów działalności oraz poprawy warunków pracy w firmie.

W tych przedsiębiorstwach, w których nie podejmuje się takich działań, powodem tego stanu rzeczy są: brak środków finansowych lub zbyt mały, zdaniem badanych podmiotów, wpływ na środowisko przyrodnicze. Zauważa się także pewne dodatkowe argumenty, np. świadomość braku dostatecznej wiedzy czy utrudnionego dostępu do informacji lub usług doradczych. W małych i średnich przedsiębiorstwach dostrzega się potrzebę korzystania z fachowych usług doradczych z zakresu ochrony środowiska, stąd udział w seminariach i konferencjach, zapraszanie doradcy do firmy czy korzystanie z materiałów drukowanych. Szczególnym zainteresowaniem cieszą się seminaria i konferencje organizowane na terenie działania danej firmy. Dostrzega się także możliwości wykorzystania działań (aktywności) proekologicznych w marketingu i promocji firmy.

5. Wnioski końcowe

Dość powszechne jest przekonanie, że małe i średnie przedsiębiorstwa odgrywają bardzo ważną rolę we współczesnej gospodarce. Potwierdzają to określone wskaźniki, ma to także odzwierciedlenie w polityce wspólnotowej Unii Europejskiej. Znaczenie tych podmiotów przekłada się na ich wpływ na środowisko przyrodnicze. Na ile jest on postrzegany na poziomie małych i średnich przedsiębiorstw? Z teoretycznego punktu widzenia uwarunkowania środowiskowe przejawiają się w postaci ograniczeń (barier) pierwszego i drugiego rodzaju, zobowiązań ekologicznych (opłat i kar) i ekologicznego *image* firmy, wpływającego na pozycję rynkową.

W praktyce problem postrzegania problematyki środowiskowej jest nieco bardziej niejednoznaczny. Zdecydowana większość małych i średnich przedsiębiorstw nie jest przygotowana do właściwego pojmowania problematyki środowiskowej, reagowania na powstające wyzwania i identyfikowania pojawiających się możliwości. Badania przeprowadzone w latach 2000-2005 potwierdzają wiele

niekorzystnych zjawisk. Aby sprawdzić, na ile są one trwałe i jakie są ich przyczyny, badania tego typu powinny być kontynuowane. Wnioski z nich mogą być bardzo użyteczne dla realizacji polityki ekologicznej i strategii ekorozwoju w skali kraju, a także w wymiarze lokalnym.

Literatura

- [1] Becla A. i in., *Elementy makroekonomii*, IBiS, Wrocław 2002.
- [2] Czaja S., Becla A., *Ekologiczne podstawy procesów gospodarowania*, AE, Wrocław 2002.
- [3] *Jak żyć w Unii Europejskiej. Poradnik dla Polaków*, red. S. Czaja, A. Zielińska, Walbrzych 2004.
- [4] *Przewodnik po małej i średniej przedsiębiorczości. Przypadek Polski i Ukrainy*, red. S. Czaja, Świdnica 2003.

PERCEPTION OF ENVIRONMENTAL PROBLEMS BY SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES IN POLAND – SELECTED ASPECTS

Summary

The article is composed of four parts. In the first part the author identifies the notions of small and medium-sized enterprises and their attributes. In the second part she presents the current economic, financial and social situation of these enterprises in Polish economy. The third part includes treatment of ecological problems in the enterprises activity from the theoretical point of view. In the fourth part of the article the author presents methods of identification and solution of ecological challenges in Polish small and medium-sized enterprises.

Dr inż. Agnieszka Becla jest pracownikiem Katedry Ekonomii Ekologicznej Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.